

Spoleczne uwarunkowania przestępczości nieletnich.

1. Czynniki społeczne

W niniejszym artykule chciałbym poświęcić kilka słów na zaznaczenie wpływu uwarunkowań społecznych na wzrost vs. spadek przestępczości wśród nieletnich. Oczywiście mam zamiar podać raczej ogólny szkic tej problematyki i zasugerować jedynie pewne czynniki społeczne sprzyjające powstawaniu przestępczości wśród nieletnich.. Genezy nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży można dopatrywać się w pojedynczych silnych czynnikach takich jak niski status społeczno – ekonomiczny rodziny, występowanie zjawisk patologicznych w rodzinie, kontakt z podkulturą przestępczą albo w zaburzeniach osobowości lub czynnikach słabiej działających, ale licznych np. niepowodzenia w nauce szkolnej, brak pozytywnych wzorów, frustracje w zaspokajaniu potrzeb niższego i wyższego rzędu, brak należytej opieki ze strony rodziców itp.¹.

Przestępczość nieletnich jako taka narodziła się dopiero z końcem w XIX w Stanach Zjednoczonych. Literatura przedmiotu informuje, że pierwsze sądy dla nieletnich utworzono w 1899 w Chicago, a na kontynencie europejskim w 1908 w Kolonii i Frankfurcie nad Menem. W Polsce tego typu instytucje pojawiły się po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku w Lublinie, Warszawie i Łodzi.² Bowiem przez całe stulecia przestępczość wśród nieletnich była traktowana w całej swej surowości w ramach przestępczości dla dorosłych. Pierwotnym problemem dla niej było uwidocznienie różnic oraz sprecyzowanie wieku, w którym osoba nieletnia miałaby odpowiadać za popełnione czyny. Przede wszystkim jednak ów argument niedojrzałości psychicznej zaważył najmocniej na ostatecznym rozdzieleniu zasad odpowiedzialności karnej dorosłych i nieletnich na przełomie XIX i XX wieku. Uwzględnienie argumentów psychologii, socjologii i psychiatrii i innych dziedzin nauki łączyło się bowiem z tzw. zdolnością sprawcy do ponoszenia winy, którą zależy od osiągnięcia odpowiedniego do wieku poziomu rozwoju umysłowego³.

Okoliczności, w jakich wzrasta i wychowuje się młoda osoba zasługują tutaj na szczególną uwagę ze względu, iż jest ona w kluczowym dla siebie etapie rozwoju – okresie dorastania. Badania naukowe wykazują, że proces wchodzenia na drogę przestępstwa zaczyna się bardzo wcześnie. Nie może być nic gorszego, jeśli dziecko internalizuje wzory przestępcze w okresie uznawanym przez psychologię rozwojową za fazę przejściową, w której dokonuje się przeobrażenie dziecka w osobnika dorosłego⁴. Oczywiście dokonujące się zmiany postaw u młodego człowieka, a tym samym zmiana zachowania w podchodzeniu do norm społecznych nie mogą rzecz jasna być w sprzeczności z obowiązującym prawem oraz nie mogą pozostać bez echa

¹ Pytka L., Zacharuk T., *Pedagogika Społeczna*, s.396

² Czekaj K., *Labirynty współczesnego społeczeństwa*, s. 156.

³ Tamże, s.156.

⁴ Tamże, s. 156.

w społeczeństwie. Dlatego niezmiernie istotną tutaj funkcję spełnia cały system kontroli społecznej: od korygowania zachowań przez rodzinę po instytucje społeczne ku temu powołane. Bez odpowiedniej kontroli i zasygnalizowania zdecydowanego sprzeciwu, takie zaburzenia mogą skutkować wejściem na drogę przestępczą. Przez socjalizację rozumiemy tu proces wdrażania jednostki do samodzielnego i nie zaburzonego działania w społeczeństwie, polegający na zapoznawaniu jej z kulturą danego społeczeństwa oraz przyswajaniu przez tę jednostkę funkcjonujących w tym społeczeństwie norm i wartości⁵. Oczywiście nie można z całą pewnością przesądzać, jaki czynnik w okresie socjalizacji jednostki zadecydował o popełnieniu przestępstwa. Bowiern należy przyjąć, iż całe środowisko, w którym żyje osoba, może mieć wpływ na powstawanie tego typu zachowań. Jednakże warto zwrócić uwagę na podstawowe czynniki mogące sprzyjać popełnianiu przestępstw. Oczywiście skoncentruję się tylko tutaj na czynnikach natury społecznej, pomijając tym samym wiele innych czynników, które mogłyby mieć na to wpływ (np. zaburzenia w rozwoju biofizycznym, czy psychologicznym) za względu na tematykę tej pracy. Niniejszy szkic powinien raczej jedynie uzmysłowić najbardziej podstawowe społeczne mechanizmy generowania zachowań przestępczych u nieletnich.

Cały proces socjalizacji dokonują się zawsze w uczestnictwie w wszelakiego rodzaju grupach społecznych, w których zdecydowaną rolę w tym procesie odgrywają tzw. grupy pierwotne. Na pierwszym planie pojawiają się rodzina oraz grupy rówieśnicze, to one bardzo silnie kształtują i oddziałują na sposób, w jaki jednostka przystosowuje się do życia w społeczeństwie. Równie istotne w tym procesie wydaje się być wpływ szkoły, środków masowego przekazu, religii oraz ogólnych warunków życia kształtowanych przez makro – struktury społeczne: ekonomicznego (bezrobocie, stopy życiowej, procesów urbanizacji i uprzemysłowienia), politycznego (częste zmiany prawa, korupcję, przemiany ustrojowe, nieustabilizowany system polityczny). W dalszej części rozdziału to właśnie tym czynnikom chciałbym poświęcić więcej uwagi.

2. Wpływ rodziny na przestępczość nieletnich.

Wpływ rodziny na życie każdego człowieka jest niemal nieoceniony, to dzięki niej początkowo niezdolna do samodzielnego życia osoba może się rozwijać poprzez zaspokajanie przez nią szeregu najistotniejszych potrzeb. Jej rola jest wprost nie do przecenienia, jeśli chodzi o przygotowywanie jednostki do życia w społeczeństwie. Życie człowieka od samego początku jest naznaczone jej funkcjonowaniem, również zajmowane przez rodzinę miejsce w strukturze społecznej nie pozostaje obojętne na przyszłe losy jednostki. Dla osoby jest to jak gdyby punkt odniesienia, z którego może się przemieścić lub pozostać w tych społecznych układach strukturalnych. W niemałym stopniu od zajmowanego miejsca w strukturze społecznej przez rodzinę zależą możliwości działania jednostki oraz docierający do niej obraz świata, a co za tym idzie również adaptację do tego typu środowiska. Te czynniki wywierają wpływ na wyobrażenia jednostki o społeczeństwie oraz jej stosunek do społeczeństwa, lecz nie przesądzają o jej społecznym funkcjonowaniu⁶. Często literatura faktu dostarcza również informacji o młodocianych przestępcach pochodzących z tzw. dobrych domów, gdzie nie mamy do czynienia z szeregiem zaburzeń

⁵ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, s.321.

⁶ Tamże, s. 326.

w funkcjonowaniu rodziny (np. alkoholizm członka/członków rodziny, niezabezpieczenie potrzeb bytowych) oraz co może się także odnosić do warunków zewnętrznych funkcjonowania rodziny (np. większym prawdopodobieństwem stygmatyzacji danego środowiska ze względu na przynależność rodziny do niskich warstw społecznych). Tym niemniej te wszystkie negatywne rzeczy zachodzące w rodzinie lub w jej środowisku społecznym zwiększają w sposób znaczący możliwość wejścia jednostki na drogę przestępczą. Oczywiście należy odróżnić sytuację, w której rodzina zaniedbuje pewne funkcje (dysfunkcjonalność rodziny) a rodziną patologiczną.

Rodzina patologiczna to grupa społeczna, której życie społeczne jest regulowane przez zbiór powszechnie odrzucanych wartości, norm i wzorów zachowań, które stanowią przedmiot transmisji międzypokoleniowej w toku procesów socjalizacyjnych, przyczyniając się tym samym do pogłębienia nieprzystosowania społecznego dzieci w tym uczestniczących oraz zaburzenia wszystkich rodzajów relacji i komunikacji grupowej⁷. Obrazu sytuacji dopełnia fakt, iż, wzrastające w takich warunkach dzieci z rodzin patologicznych nie są w pełni świadome, że są to zachowania nieakceptowane społecznie (obwarowane negatywnymi sankcjami społecznymi), pozatym często dorośli członkowie rodziny wchodzi w konflikt z prawem i w ten sposób sami przekazują swoim dzieciom niewłaściwe wzorce postępowania. Wpływ otoczenia jest ważny, ale tak naprawdę nigdy otoczenie nie jest w stanie całkowicie zniwelować szkodliwych skutków dezorganizacji w rodzinie. Poczynając od separacji i rozwodów małżeństw z dziećmi, które to często są spowodowane narastającą przemocą w rodzinie (wobec współmałżonka, wobec dziecka), skutkują nieodwracalnymi zmianami u młodego człowieka. Równie straszne w skutkach jest wszelkiego typu wykorzystywanie dzieci w rodzinie (psychiczne, fizyczne i seksualne). Przystępczość nieletnich może bowiem u swego podłoża mieć konflikty rodzinne, może być odreagowaniem stresu, wynikającym z sytuacji zagrożenia, wreszcie może być przeniesieniem tej agresji⁸.

3. Szkoła a przestępczość nieletnich.

Problemowa sytuacja w rodzinie nie sprzyja dziecku w osiągnięciu dobrych wyników szkolnych, szczególnie, jeśli wzorce przekazywane przez rodziców są w konflikcie z wartościami i normami lansowanymi i przestrzeganymi w szkole. Poziom osiągniętego wykształcenia rodziców w dużej części wyznacza także poziom aspiracji edukacyjnych ich dzieci, mówimy tutaj często o tzw. dziedziczeniu statusów. Szczególnie jaskrawych przykładów dostarczają dzieci z rodzin patologicznych, w której w ogóle ani rodzice ani dzieci nie uznają wychowawczej roli szkoły. Często taka sytuacja prowadzi do całkowitego zaniedbywania obowiązków szkolnych, a tym samym do zniechęcenia do całego systemu szkolnego. Rzeczywistość szkolna wymaga systematycznego wysiłku poznawczego, niezmiernie ciężko jest dziecku, które żyje na pograniczu dwóch różnych światów w przystosowaniu się do tego obowiązku. Szeroko znany jest w literaturze fakt związku pomiędzy niepowodzeniami w szkole a wejściem na drogę przestępczości. Poczucie zablokowanych możliwości awansu przez wykształcenie, przy jednocześnie rozbudzonych aspiracjach do

⁷ Czekał K., Labirynty współczesnego społeczeństwa, s. 226.

⁸ Tamże, s. 231.

osiągnięcia sukcesów w życiu, rodzi lęk i frustrację, co często bywa rozwiązywane przez tzw. reakcję pozorowaną. Polega ona na całkowitym odwróceniu wartości warstw średnich i robieniu tego, co stanowi antytezę wartości lansowanych przez szkołę⁹. Warto również zwrócić uwagę, iż sam często system szkolny prowadzi do powstawania różnego rodzaju nieprawidłowości, przeładowane systemy nauczania nie są przystosowane do uczniów sprawiających problemy w szkole, winę za taki stan rzeczy najczęściej ponoszą sami uczniowie, którzy są obwiniani za lenistwo lub z góry naznaczeni są jako uczniowie mało zdolni (tj. naznaczeni jako uczniowie trudni, wykolejeni), na którym nie warto zwracać uwagi i poświęcać więcej czasu. Zwracanie się o pomoc do pedagoga szkolnego często wiąże się z poczuciem wstydu i powstawaniem nowych różnic między uczniami. Stąd już tylko krok do przystąpienia do podkultury dewiacyjnej, gdzie ceni się złośliwość, nieużyteczność i negatywizm. Konsekwencją tego może być zachowanie przestępcze¹⁰. Odkoczną dla uczniów od problemów szkolnych są częste wagary lub całkowite porzucenie szkoły. Jeżeli z kolei zmusi się rodziców i ucznia do wypełniania obowiązków szkolnych wbrew ich woli, uczeń będzie próbował w rozmaity sposób sprzeciwić się przeciwko temu np. przystępując do nieformalnych grup rówieśniczych (ewentualnie sam je organizować), która to będzie nośnikiem negatywnych przekonań w stosunku do szkoły. Co często wiąże się także z różnego rodzaju negatywnymi sankcjami instytucji szkoły wobec ucznia, a także skutkuje częstymi zmianami szkół. Każda zmiana szkoły pociąga za sobą ogromny stres, a trudności adaptacji do nowej sytuacji szkolnej mogą odbijać się niekorzystnie na wynikach nauki, a to z kolei zwiększa prawdopodobieństwo opuszczania lekcji (wagary) w obawie przed kolejnymi komplikacjami¹¹. Niewątpliwie częste zmiany szkolnych kolegów również nie niosą za sobą uczucia komfortu dla ucznia i nie służą jemu w wywiązywaniu się z obowiązków szkolnych. Młody człowiek raczej wtedy kieruje swoją uwagę na tzw. „starych znajomych”, w tym także w stronę różnego rodzaju subkultur, które mogą się składać także z różnego rodzaju młodzieży już bardzo wykolejonej. Która to stanowi dla niego oparcie wspólnotowe i daje podporę ideologiczną, jednocześnie przyczyniając się do jeszcze większego pogłębienia problemów młodego człowieka z systemem szkolnej edukacji i norm prawnych.

4. Wpływ grupy rówieśniczej na przestępczość nieletnich.

Człowiek przez całe swoje życie działa i realizuje się wśród innych ludzi. Możliwość uczestnictwa dorastającej młodzieży we wszelkiego rodzaju grupach rówieśniczych jest niezwykle ważnym elementem ich przystosowania do życia w społeczeństwie. Nie ma wątpliwości, że stanowią doniosły czynnik socjalizacji jednostki. Zaspokajają wiele jego potrzeb psychicznych i społecznych. Istotny jest udział grup rówieśniczych zarówno w prawidłowej jak i wadliwej socjalizacji dzieci i młodzieży. Wpływ ten jest większy lub mniejszy w zależności od fazy cyklu życiowego jednostki¹². To właśnie w grupie rówieśniczej można doświadczyć równości, można uzyskać uznanie i aprobatę, a także zaspokoić jakże ważną społeczną potrzebę każdego człowieka – przynależności i społecznego uczestnictwa. Jednakże z tych samych powodów grupa

⁹ Leśniak M., Labirynty współczesnego społeczeństwa, s. 86.

¹⁰ Tamże, s.86.

¹¹ Hołyst B., Kryminologia, s. 806.

¹² Pytka L., Zacharuk T., Pedagogika Społeczna, s.406.

rówieśnicza stanowi potencjalnie niebezpieczny czynnik w wykolejaniu młodzieży i łączy się z ich zejściem na drogę przestępstwa. To, co wydaje się naturalne i pożyteczne w grupie osób prawidłowo socjalizowanych, staje się swoistym generatorem zepsucia młodego człowieka. Opozycja dziecka wobec świata dorosłych jest naturalnym składnikiem procesu socjalizacji. Jeśli rodzina lub najbliższe otoczenie nie potrafi umiejętnie owych postaw buntowniczych wygasić lub skanalizować w konstruktywne działanie – to dziecko zawsze znajdzie wsparcie w tym konflikcie ze światem dorosłych w grupie rówieśniczej, ucieknie w negatywizm i na stygmatyzację odpowie destruktywną agresją¹³. Grupa rówieśnicza jest niezwykle silnym układem odniesienia normatywnego, jakie normy i wartości mogą się kryć za zdemoralizowanymi grupami tego nie trudno się domyślić. Często przez chęć udowodnienia członkom grupy swojej „wartości”, młoda nieświadomiona osoba często posuwa się do dokonania przestępstwa. Te przestępstwa są często popełniane pod wpływem chwili (często także pod wpływem alkoholu lub innych środków odurzających), często także tylko po to aby zaimponować rówieśnikom, są tak samo spontaniczne jak powstanie całej grupy rówieśniczej. Bardzo często są to zachowania chuligańskie. Obok tego rodzaju przestępczości w ramach grup rówieśniczych powstają szczególnie zdeprawowane i niebezpieczne wszelkiego typu młodociane gangi i bandy przestępcze. Są to grupy silnie kryminogenne, w których członkowie są już zorientowani na celowe łamanie norm prawnych. Ich członkowie często są już także powiązani z przestępczością dorosłych, łamią prawo z przyzwolenia członków zorganizowanych na szeroką skalę grup dorosłych przestępców (handel narkotykami i bronią).

5. Media a przestępczość nieletnich.

Jesteśmy codziennie zalewani przez media informacjami o wszelkiej tematyce, powszechnie pokazuje się drastyczne sceny przemocy w filmach. Zdaje się, że większość ludzi już na nie w ogóle nie reaguje, traktując to jako codzienną porcję tzw. kina akcji. Na domiar złego pokazuje się często skorumpowanych policjantów, sędziów i urzędników. A głównego bohatera - przestępcę przedstawia się jako człowieka sukcesu, kpiącego z całego aparatu wymiaru sprawiedliwości. Który nawet, jeśli zostanie skazany na karę pozbawienia wolności zdąży w pełni nacieszyć się życiem. Często fikcja miesza się z rzeczywistością, dzieje się tak jak gdyby zacierała się powoli różnica między tym, co jest prawdziwe a tym, co dzieje się w świecie wirtualnym. Świat gier komputerowych wydają się wiedzie w tym prym, prezentując skrzętnie swoim odbiorcom wszelkie możliwe akty destrukcji. Istnieją dwie ścierające się opinie dotyczące sporu o wpływ scen okrutnych i drastycznych na zachowania młodych ludzi. Z jednej strony prezentuje się pogląd o braku dowodów na istnienie związku między przestępczością nieletnich a wzrostem poziomu prezentowanej agresji w środkach masowego przekazu. Z drugiej się go neguje i wskazuje, na „edukacyjne” możliwości takiego przekazu w rękach nieletniego odbiorcy. Jak często bywa racja leży po obu stronach. Bezspornym wydaje się jednak, że młody człowiek, który został wychowany w duchu odpowiedzialnego rodzicielstwa, będzie bardziej odporny na negatywne oddziaływanie mediów, gdyż stopień podatności młodzieży na kryminogenny wpływ środków

¹³ Pilch T., Pedagogika Społeczna, s.180.

masowego przekazu jest odwrotnie proporcjonalny do siły pozytywnego uczuciowego oddziaływania środowiska rodzinnego¹⁴.

Wracając, zatem do punktu wyjścia, wydaje się słuszne stwierdzenie, iż środki masowego przekazu nie są jedyną bezpośrednią przyczyną narastania przestępczości nieletnich, gdyż prawidłowo socjalizowana osoba w dobrze spełniającym swoje funkcje środowisku rodzinnym jest na nie odporna i wcale nie należy się po niej w przyszłości spodziewać zachowań przestępczych.

6. Czynniki makrospołeczne a problem przestępczości nieletnich.

Jako ostatnie chciałbym przytoczyć i poddać krótkiej charakterystyce czynniki makrospołeczne właśnie pod kątem wzrostu vs. spadku problemu przestępczości wśród nieletnich. Postępujące w ogromnym tempie w wielkich współczesnych miastach procesy urbanizacji, industrializacji, niepowstrzymany napływ nowych technologii i kapitału, oferty nowych miejsc pracy, powodują w szybkim czasie znaczący przyrost ludności w mieście. Przestępczości w tym także przestępczości nieletnich sprzyjają duże skupiska ludzkie, wskaźniki przestępczości nieletnich są szczególnie wysokie właśnie w dużych skupiskach miejskich. W dużych miastach, bowiem nakłada się szereg czynników sprzyjających powstawaniu tego zjawiska: poczucie pełniej anonimowości, znaczne rozluźnienie się więzi międzyludzkiej, a co za tym idzie do pewnego stopnia także nieformalnego systemu kontroli ze strony społeczeństwa. Poczucie bezkarności i akty wandalizmu dodatkowo takie impulsy wzmacniają. Alternatywą dla przeciwdziałania tego typu zachowań jest idea budowy i pielęgnacji środowiska lokalnego. Środowisko lokalne to gromada ludzi zamieszkujących ograniczone i względnie izolowane terytorium, posiadających i ceniących wspólną tradycję wartości i symbole, instytucje usługowe i kulturowe, świadomych jedności, odrębności i gotowości do wspólnotowego działania, żyjących w poczuciu przynależności i wewnętrznego bezpieczeństwa¹⁵. Rozwój społeczności lokalnych opartych na zasadach tolerancji, życzliwości, współdziałaniu grup sąsiedzkich będzie z pewnością dobrą inwestycją w walce społeczeństwa z narastaniem zjawiska przestępczości wśród nieletnich. Dobra samo organizacja społeczności lokalnej sprzyja powstawaniu wszelkiego typu placówek dla dorastającej młodzieży, w których to mogłaby pożytecznie spędzać czas. Zjawiska kryminogenne wśród nieletnich podsycą nadmiar wolnego czasu. Kolejnym dużym i nierozwiązanym problemem makrospołecznym sprzyjającym narastaniu przestępczości nieletnich jest problem bezrobocia wśród młodzieży. Istnieją wielkie rzesze młodych ludzi, którzy ani się nie uczą ani nigdzie nie pracują, pozostając cały czas na utrzymaniu rodziców. Problem się komplikuje, gdy cała rodzina jest właściwie pozbawiona środków do życia i utrzymuje się z bardzo niskich dochodów. W szerszym wymiarze społecznym przybiera to zjawisko często dramatyczne skutki, całe dzielnice zostają naznaczone w mieście jako tzw. niebezpiecznie. Bo i faktycznie odnotowuje się na ich terenie drastyczny wzrost przestępczości w tym przestępczości nieletnich, nasila się szereg pobocznych zjawisk towarzyszących: prostytucji, handlu narkotykami, wojny gangów itd.. Brak miejsc pracy, złe warunki życia i środowiska, bieda i izolacja prowadzą do powstawania na takich obszarach tzw. wspólnot rozpacz¹⁶. W takiej

¹⁴ Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, s. 419.

¹⁵ Pilch T., *Pedagogika Społeczna*, s.157.

¹⁶ Nasiłkowski M., *System rynkowy*, s. 292.

społeczności szczególnie łatwo zawiązują się rozmaite grupy nieletnich zorientowanych na przestępczość. Obecnie w Polsce po prawie dwóch dekadach transformacji ustrojowej dalecy jeszcze jesteśmy od zakończenia zmian związanych ze zmianą ustroju. Takie czynniki jak: duża chwiejność sceny politycznej, częste zmiany prawa, afery korupcyjne na szczytach władzy, nepotyzm i „koleżeństwo” w urzędach państwowych, nadmiernie przepelnione więzienia, kryzys zaufania do Państwa (w tym do organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości), chaos normatywny i brak wzorów do naśladowania nie sprzyjają walce z przestępczością w tym z przestępczością nieletnich. Permanentny wysiłek o poprawę sytuacji w kluczowych dla Państwa Polskiego instytucjach jest także jednym z podstawowych warunków zmierzających do zmniejszenia się problemu przestępczości nieletnich.